

Шифр «Соціалізація хлопців-підлітків»

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ХЛОПЦІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	5
1.1. Гендерна соціалізація особистості: визначення основних понять, стереотипів, механізмів	5
1.2. Гендерний аналіз соціалізації хлопців підліткового віку: закономірності, суперечності, труднощі, обмеження.....	9
Висновки до розділу 1	14
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ХЛОПЦІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	15
2.1. Експериментальне дослідження впливу соціального середовища на соціалізацію хлопців підліткового віку	15
2.2. Пропозиції щодо оптимізації процесу соціалізації хлопців підліткового віку з урахуванням гендерного підходу	20
Висновки до розділу 2	25
ВИСНОВКИ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	28
ДОДАТКИ	30

ВСТУП

Актуальність дослідження. Система функціонування сучасного суспільства, його розвиток, стабільність і перспективи тісно пов'язані з розвитком особистості взагалі та з урахуванням її гендерних особливостей зокрема. Стратегія розвитку ХХІ ст. спрямована на утвердження статевої збалансованості в суспільстві, гендерної рівноваги і гендерної демократії, що передбачає демократичний розвиток особистості як чоловіка, так і жінки.

Незважаючи на те, що останнім часом проблема гендерної соціалізації підростаючого покоління статі знаходиться на стадії активного вивчення, на практиці цей процес відбувається як з опорою на існуючі в суспільстві статево-рольові стереотипи, які діти засвоюють з дитинства, так і на суб'єктний вибір особистості. Особливий інтерес у цьому контексті становить дослідження закономірностей, суперечностей і труднощів гендерного розвитку хлопців підліткового віку, які в подальшому дорослому житті стають причиною багатьох гендерних дисгармоній, впливаючи не лише на особистісну та соціальну самореалізацію чоловіків, а й на їх психологічне здоров'я (внутрішні гендерно-рольові конфлікти, стреси, неврози тощо).

Аналіз актуальних досліджень показав, що методологічні проблеми гендерної соціалізації вивчали С. Бем [1], Т. Бендас [2], Т. Говорун [5], П. Горностаї [7], Т. Дороніна [10], О. Кікінежді [5; 16], І. Клещина [13], В. Кравець [16], Л. Штилева [27] та ін. Окремі аспекти гендерної соціалізації чоловіків висвітлювали Ш. Берн [3], В. Гончаров [6], Ю. Гусєва [8; 9], Є. Ільїн [12], І. Кон [14; 15], С. Оксамитна [18], Н. Радіна [19], Л. Семенова та В. Семенова [21], М. Ткалич [23; 24], А. Чекаліна [26] та ін.

Таким чином, актуальність проблеми гендерної соціалізації представників чоловічої статі та недостатнє її висвітлення у психолого-педагогічній літературі зумовили вибір теми наукової роботи **«Особливості гендерної соціалізації хлопців підліткового віку»**.

Мета дослідження: теоретично та експериментально дослідити особливості гендерної соціалізації хлопців підліткового віку.

Відповідно до поставленої мети були визначені наступні **завдання**:

1. Схарактеризувати сутність гендерної соціалізації особистості.
2. Визначити специфіку гендерної соціалізації хлопців підліткового віку та проаналізувати закономірності, суперечності, труднощі та обмеження, які виникають в результаті виконання ними традиційних чоловічих ролей.
3. Експериментально дослідити вплив соціального середовища (батьків, стереотипів, ровесників) на процес гендерного розвитку хлопців-підлітків.
4. Розробити пропозиції щодо оптимізації процесу соціалізації хлопців підліткового віку з урахуванням гендерного підходу.

Об'єкт дослідження: гендерна соціалізація хлопців підліткового віку як соціально-педагогічна проблема.

Предмет дослідження: вплив соціального середовища на гендерний розвиток хлопців підліткового віку.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були використані теоретичні (аналіз синтез, узагальнення матеріалів наукової літератури з проблематики статі) та емпіричні методи (анкетування, обробка і інтерпретація дослідницьких даних, узагальнення результатів дослідження).

Елементи наукової новизни одержаних результатів. У науковій роботі здійснена спроба теоретично та експериментально дослідити проблему гендерної соціалізації хлопців підліткового віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці пропозицій щодо оптимізації процесу соціалізації хлопців підліткового віку з урахуванням гендерного підходу.

Структура дослідження. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (27 найменувань), додатків. Загальний обсяг роботи становить 40 сторінок, основний текст викладено на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ХЛОПЦІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Гендерна соціалізація особистості: визначення основних понять, стереотипів, механізмів

Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема гендерна соціалізація.

Науковці розуміють під соціалізацією процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду (знань, цінностей, соціальної компетентності), що дає йому змогу інтегруватися в суспільство і поводитися там адаптивно. Соціалізація починається з самого народження людини і триває все її життя. Активну участь у цьому процесі бере близьке оточення (батьки, родичі, друзі) та інститути соціалізації (навчальні заклади, ЗМІ). В процесі соціалізації особистість набуває якостей, які роблять її неповторною. Відбувається це в результаті засвоєння як певного суспільного досвіду, так і за умов індивідуального досвіду людини, який вона набуває на практиці впродовж усього життя. При цьому варто зауважити, що успішність такого процесу важлива не лише для окремої особистості, але й для суспільства загалом. Адже саме так, на думку науковців, забезпечується стабільність та розвиток соціуму, завдяки варіативності соціальних ролей, які опановує людина в процесі соціалізації [10, с. 111].

Отже, соціалізація – це багатогранний процес засвоєння індивідом усього досвіду суспільного життя й суспільних відносин; сукупність усіх чинників і процесів, які допомагають засвоювати (адаптувати) готові форми й способи соціального життя і виробляти (інтегрувати) власні цінності. Тобто соціалізація виступає тим процесом, що забезпечує наступність поколінь та інтеграцію всієї соціальної системи.

З уведенням до наукового обігу у другій половині ХХ ст. терміну «гендер» (для відокремлення соціокультурних значень «мужності» та «жіночності» від біологічних статевих відмінностей і подальшим інтенсивним розвитком гендерних досліджень) погляди науковців зосередилися на важливій складовій загального розвитку особистості – гендерній соціалізації. Під гендерною соціалізацією науковці (Ю. Гусєва, І. Клецина та ін.) розуміють процес засвоєння особистістю норм, правил, особливостей поведінки, соціальних установок відповідно до уявлень про роль, статус і призначення чоловіка й жінки в суспільстві [9, с. 108].

Використовуючи поняття «гендер» в контексті вивчення особливостей розвитку особистості, мають на увазі соціальний аспект стосунків статей, різноманітність проявів жіночої і чоловічої поведінки, систему взаємин між жінкою і чоловіком, що визначаються не біологічною належністю до тієї чи іншої статі, а соціальними, економічними і політичними умовами. Науковці (О. Кікінежді, В. Кравець та ін.) наголошують, що суспільство формує систему норм поведінки, що ставить виконання певних ролей у залежності від біологічної статі індивіда. Відповідно, виникає жорсткий ряд уявлень проте, що є «чоловіче» і що «жіноче» в конкретному суспільстві [16, с. 15.].

Підсилюючи зазначене, дослідниця С. Оксамитна зауважує, що культура кожного суспільства містить в собі сукупність ідей, ставлень, норм, моделей поведінки, традицій, які передаються від покоління до покоління, ціннісних уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки. Ці уявлення також містять приписи й заборони стосовно того, що чоловікам та жінкам належить відчувати, проявляти та робити. Тобто в процесі гендерної соціалізації індивідам в залежності від статі приписуються певні правила поведінки та установки, які суспільство вважає відповідними їхнім соціостатевим ролям. Ці узагальнені й усталені уявлення про людей різної статі визначають чоловікам і жінкам різні ролі (приміром, історично жінці приписували фемінні якості – слабкість, пасивність, емоційність, ірраціональність; чоловікові – маскулінні: силу, активність, раціональність,

прагнення до досягнень тощо. Відповідно, в суспільній думці сформувалися і відповідні ціннісно-нормативні уявлення про моделі соціостатевих ролей чоловіків і жінок – гендерні стереотипи [18, с. 158].

Виділяють три групи гендерних стереотипів: 1) стереотипи маскулінності (активність, домінантність, агресивність, логічне мислення, впевненість у собі, здатність до лідерства) і фемінності (залежність, турботливість, низька самооцінка, емоційність), які протиставляються і розглядаються як взаємодоповнюючі; 2) уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіком (активність у позасімейній сфері, прагнення до професійних успіхів, відповідальність за забезпечення сім'ї) і жінкою (роль дружини, домогосподарки, матері); 3) явлення про зміст праці (жіноча праця має виконавський, обслуговуючий характер, є частиною експресивної сфери діяльності; для чоловіків – творча і керівна робота в інструментальній сфері) [5, с. 58]. У суспільній свідомості і практиках взаємодії гендерні стереотипи розглядаються як «істинні» і часто, трансформувавшись у цінності, формують нормативні образи «істинної» фемінності/маскулінності. Гендерні стереотипи визначають статусні характеристики чоловіків і жінок, закріплюючи гендерну нерівність (домінуюче становище чоловіків і дискримінаційні практики щодо жінок).

Насаджування гендерних стереотипів міцно вкорінене в суспільній свідомості і культурному просторі, де проголошується, що чоловіки і жінки не схожі і мають виконувати різні соціальні ролі. Подібного роду ідеї настільки вкорінені в суспільну свідомість, що перешкоджають будь-яким змінам. Завдяки гендерним стереотипам суспільство спрямовує поведінку дитини до відповідних для її статі занять і схвалює статево відповідну поведінку (н-д, в дівчаток схвалюються працелюбність, відповідальність і слухняність, у хлопчиків – агресивність, бажання покладатися на свої сили, прагнення змагатися тощо).

Дослідники (Ш. Берн, Т. Дороніна, І. Клецина та ін.) відзначають важливу роль в процесі гендерного розвитку особистості агентів соціалізації –

родини, однолітків, школи, ЗМІ та ін., які пропонують їй для відтворення жорсткі статево відповідні моделі поведінки. Від народження дитина засвоює, що значить бути хлопчиком / дівчинкою, в неї формуються і відтворюються на практиці соціально прийнятні моделі поведінки, які розглядаються в даному соціумі як «чоловічі» і «жіночі» [13, с. 12–13].

За спостереженням Т. Говорун та О. Кікінежді, гендерна соціалізація особистості відбувається внаслідок дії важливих психологічних механізмів: спрямування – організація дорослими для дитини такого середовища, яке, на їх думку, відповідає її статевій належності (н-д, хлопчикам пропонують іграшки з деталями, що вкручуються, рухаються, взаємодоповнюються – машинки, конструктори, які розвивають інструментальні навички і майстерність); моделювання – засвоєння нав'язуваних соціумом моделей статево-рольової поведінки (н-д, якщо до п'яти років хлопчики із задоволенням імітують «жіночі» види діяльності, то пізніше вони відмежовуються від них, адже сім'я, телепрограми, дитячі книги дають приклади для наслідування, визначають чоловічі ролі); заохочення (підкріплення) – винагорода дитини за дотримання певного типу поведінки (схвалення батьків, учителів, інших дорослих), що фіксує поведінку, якої навчають дитину; інтеріоризація – формування внутрішньої структури людської психіки, переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє Я особистості, результатом якої є індивідуальність особистості [5, с. 134].

Розглядаючи механізми гендерної соціалізації, Ю. Гусева та І. Клецина відзначають такі: наслідування та ідентифікація – прагнення дитини бути схожою на того з батьків, хто є однієї з нею статі (н-д, хлопчики хочуть бути схожими на тата); навіювання і переконання – нав'язування дитині статево відповідних моделей поведінки без апеляції до логіки (н-д, настанова «На плач, хлопчики не плачуть!» не що інше, як навіювання, бо немає логічного пояснення, чому дівчинка може плакати, а хлопчик – ні); конформність – підлаштування людини, іноді неусвідомлене, під загальноприйнятні норми (н-д, чоловіки мають коротку зачіску не тому, що вона їм більше до вподоби, а

тому, що саме так має виглядати чоловік) [8, с. 109]. Гендерна соціалізація відбувається внаслідок дії вище вказаних механізмів, які забезпечують засвоєння особистістю статево відповідних форм поведінки. Адже прагнення людини до суспільного схвалення підштовхує її до реалізації поведінки, яка відповідає біологічній статі.

Таким чином, гендерна соціалізація є процесом відтворення соціокультурної складової маскулінності і фемінності, що здійснюється за допомогою наслідування і перетворення цінностей, норм, установок, гендерних моделей поведінки індивідів, соціальних груп і конкретного суспільства та забезпечує інтеграцію і розвиток соціальної системи.

1.2. Гендерний аналіз соціалізації хлопців підліткового віку: закономірності, суперечності, труднощі, обмеження

Гендерні ролі не виникають з народженням дитини, а розвиваються залежно від багатьох чинників протягом життя. Від народження хлопчик потрапляє в соціальне середовище, яке задає безліч стереотипів статево-рольової поведінки, а гендерний розвиток має специфіку через виконання ним традиційних ролей – виникають закономірності, суперечності, труднощі і, навіть, обмеження. Гендерна соціалізація визначає стиль життя та стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях майбутнього чоловіка.

Соціум і батьки змалку вимагають від хлопців відповідності чоловічій ролі. З першими проявами усвідомлення себе представниками статі вони пов'язують це з низкою ознак: одягом, правилами поведінки, проявами почуттів чи, навпаки, заборонами на них. Так, через широке поширення патріархальних ідей про більшу важливість і соціальну цінність чоловіків, хлопчик відчуває сильніший соціальний тиск, ніж дівчинка: вихованню синів батьки приділяють увагу раніше; більше підкреслюється цінність чоловічої гендерної ролі; навчаючи їх, батьки встановлюють для них вищі стандарти, звертають увагу на когнітивні елементи завдань і надають більшого значення досягненням [13, с. 38].

Соціалізація хлопців має суперечності, які призводять до труднощів у формуванні гендерної ідентичності майбутніх чоловіків. Передовсім це спостерігається, коли дорослі не показують дітям, як правильно поводитися. Приміром, батьки часто сварять сина, якщо він плаче, але не пояснюють чому і як потрібно змінити поведінку. У поєднанні з недоліком гендерно-рольових моделей нормативний тиск веде до того, що хлопчик вимушений вибудувати гендерну ідентичність переважно на негативному підґрунті: не бути схожим на дівчаток, не брати участь в жіночих видах діяльності та ін.

Разом з цим, до власне маскулінних проявів, доступних для хлопчиків, належать агресивність, самостійність, рухова активність. Проте дорослі знову не схвалюють і стимуляція знову є негативною: не заохочення «чоловічих» проявів, а покарання за них. Розвиваючи у хлопців цінності досягнення успіху, батьки і педагоги в реальності вимагають від них такої ж слухняності і старанності, конформності в поведінці, як і від дівчаток. Батьки майже не доручають синам традиційно чоловічих обов'язків по домогосподарству. Хлопчики мало займаються спортом, рідко відвідують гуртки за інтересами, рідко можуть знайти для себе цікаві заняття, тому мають мало можливостей для розвитку традиційно чоловічих рис. В результаті чоловіча ідентичність формується, як результат ототожнення себе з деякою ідеалізованою статусною позицією, а саме – «яким повинен бути чоловік» [26, с. 97].

Суперечністю також є участь батька у вихованні сина в якості зразка чоловічої ролі. Тому хлопчик знаходиться у менш сприятливій ситуації, ніж дівчинка: мати зазвичай проводить з ним набагато більше часу; татуся хлопчик бачить рідше і не в таких значущих ситуаціях, тому він є менш привабливим об'єктом. Отже, первинною для хлопчика є ідентифікація з матір'ю. Надалі йому належить змінити первинну жіночу ідентифікацію на чоловічу, спираючись на культурні стандарти маскулінності і зразки поведінки дорослих чоловіків. Однак вирішення цієї задачі ускладнюється тим, що практично всі, з ким близько спілкується хлопчик (вихователі, лікарі, вчителі початкової школи), – жінки.

На гендерну соціалізацію неабиякий вплив мають хлопчачі іграшки. На відміну від дівчачих (пов'язані з материнством і господарюванням), вони орієнтовані на будівництво (конструктори, кубики), активну діяльність (спортивний інвентар, зброя), транспорт; спонукають до винахідництва, перетворення світу, розвивають навички, необхідні для реалізації просторових і математичних здібностей, заохочують незалежну і лідерську поведінку. І проблема не в тому, що в грі хлопчики засвоюють традиційні гендерні ролі, а в тому, що вибір іграшок не є природним, він формується батьками під впливом соціуму. Батьки схвалюють синів, які граються іграшками, що відповідають статі. У подарунок вони отримують традиційні іграшки, а ті, які цікавлять, їм дарують рідко. Навіть дошкільнята, яких приваблюють іграшки, що не відповідають статі, піддаються критиці іншими дітьми. Вони неминуче зіткнуться з проблемами у спілкуванні з однолітками: хлопчик з лялькою чи дівчинка з вантажівкою викликають глузування; при цьому над хлопчиком будуть сміятися більше, ніж над дівчинкою. Щоб уникнути глузування, хлопчики вчаться приховувати інтерес до дівчачих іграшок – шляхом заперечення та опозиційного дискурсу. Або бажання хлопчика погратися з лялькою за допомогою сублімації переходить у гру з відповідними чоловічими персонажами – супергероями [17, с. 161].

Розпочате батьками формування статево-відповідної поведінки хлопців продовжується в школі. Учителі приділяють їм більше уваги, очікуючи від них вищих результатів там, де потрібне абстрактне мислення, схвальніше оцінюють їх роботу. Хлопців спонукають до різних видів активності, наполягають на пошуку правильної або раціональнішої відповіді. Такими настановами хлопців орієнтують на досягнення, подолання труднощів, вищий рівень домагань [9, с. 112].

У підлітковому віці самостійною і значущою сферою життя хлопців стає спілкування з хлопцями-ровесниками, під час якого реалізується потреба в набутті індивідуальності, досягається визнання у своєму оточенні і спроба стати схожим на дорослого. Для хлопців-підлітків група однолітків виступає

джерелом чоловічих рольових моделей і сферою реалізації маскулінних якостей. Спілкуючись з ровесниками, вони починають більше покладатися на таких же хлопців, як вони самі. Відбувається засвоєння перебільшеного, грубого уявлення про мужність. Серед неадекватних варіантів затвердження чоловічої ідентичності можна виділити: або відмова від всіх форм, які не вписуються в однозначну модель маскулінності (бути зразковим, добре вчитися, допомагати батькам), або демонстрація маскулінності в контексті асоціальної поведінки (пияцтво, бійки, участь в кримінальних угрупованнях). Жорстокість вимог до маскулінності зростає паралельно із соціальними бар'єрами на шляхах маскулізації, створюючи потужний емоційно-когнітивний дисонанс, що сприяє або статево-рольовій розгубленості, або перебільшено маскулініним рольовим орієнтаціям [2, с. 137].

Отже, вже у підлітковому віці хлопці починають відтворювати моделі поведінки чоловіків, повторюючи їх складності і проблеми. Розглядаючи специфіку чоловічої гендерної соціалізації, науковці акцентують увагу на труднощах, з якими підлітки можуть стикнутися в дорослому житті у разі дотримання традиційної чоловічої ролі. Адже норми чоловічої традиційної гендерної ролі, на думку науковців, є більш консервативними та жорстокими, ніж жіночої. На думку Ш.Берн, структура рольових норм складається з: норми успішності/статусу (стереотипне розуміння соціальної цінності чоловіка; визначається розміром заробітку і професійною успішністю); норми твердості (фізичної, розумової і емоційної; засновані на стереотипі мужності – чоловік має володіти фізичною силою, високою біологічною активністю, багато знати і бути компетентним, вміти вирішувати проблеми без допомоги, приховувати почуття); норми антижіночності (уникнення специфічних жіночих видів діяльності і моделей поведінки). Отже, головне для чоловіка – професійні досягнення, визнання, успіх. Відповідність цим нормам можлива при наявності високого рівня домагань, схильності до змагальності, суперництва, рішучості, стійкості до стресів та ін. Слабкість, сумніви у собі, прагнення до компромісів зазвичай вважаються характерними

рисами не чоловічої поведінки. Натомість, чоловіки, які не прагнуть до кар'єрних висот, не впевнені в собі, відчувають сильний тиск з боку соціуму. Страх невідповідності і провалу є зворотною стороною преса, який тисне на чоловіків. Так само дорого коштує їм і синдром конкуренції, що змушує розглядати всіх інших як суперників. І хоча чоловіки зазвичай плекають ідею чоловічої солідарності, чоловіча дружба не обов'язково призводить до довірливих взаємин. Іншим чинником, стримуючим розвиток особистих відносин, є побоювання потрапити у вразливе і залежне становище [3, с. 164].

Наявність ідеології мужності важко заперечувати, хоча, як відмічає І. Кон, на сучасному етапі спостерігається «криза маскулінності», причиною якої є зміна соціальних умов і відносин – руйнується традиційна система гендерного розподілу праці, гендерних відносин, влади. Зміни торкнулися і шлюбно-сімейних відносин, де справедливий розподіл сімейних обов'язків між чоловіком і жінкою стає запорукою сімейного благополуччя. Зміни в структурі гендерних ролей позначилися і на стереотипах маскулінності. Ідеальний тип справжнього чоловіка, який завжди був умовним, нині остаточно втратив монолітність, а деякі його компоненти, які раніше вважалися позитивними, стали проблематичними, дисфункціональними, доречними лише в окремих суворо обмежених умовах [14, с. 210].

Таким чином, гендерна соціалізація хлопців підліткового віку є складним і доволі специфічним процесом, який підлягає багатьом закономірностям, а на його шляху виникає багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей батьками хлопчиків, педагогами має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей гендерного розвитку майбутніх чоловіків. Тільки звільнення від гендерних стереотипів в процесі соціалізації дозволить дорослим повноцінно розвивати хлопців в тих напрямках, які відповідають їх можливостям і прагненням. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери, а й до гармонійності особистості

хлопців загалом, до гармонійності їх стосунків з особами протилежної статі та з соціальним світом взагалі.

Висновки до розділу 1

Вивчення стану розроблення досліджуваної проблеми дозволяє констатувати, що гендерна соціалізація – це процес відтворення соціокультурної складової маскулінності і фемінності, що здійснюється за допомогою наслідування і перетворення цінностей, норм, установок, гендерних моделей поведінки індивідів. На її перебіг значний вплив мають гендерні стереотипи, які здатні сильно впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи при цьому багато обмежень на її самореалізацію.

З'ясовано, що уявлення про психологічні та поведінкові відмінності статей є основою формування й відтворення гендерно-рольових стереотипів. Характерною ознакою таких стереотипних уявлень є неврахування наявних у конкретної особи психологічних і поведінкових рис. Основним агентами гендерної соціалізації особистості є родина, ЗМІ, школа, однолітки, соціальне середовище. Механізмами гендерної соціалізації виступають наслідування та ідентифікація, навіювання та переконання, конформність.

Аналіз гендерних аспектів соціалізації хлопців підліткового віку доводить, що цей процес має свою специфіку. Існуючі норми, правила поведінки, установки щодо культурних уявлень про ролі, становище і призначення чоловіка в суспільстві сильно впливають на гендерну соціалізацію хлопців, створюючи низку особливостей і специфічних труднощів (більша вимогливість з боку батьків, відсутність батька як зразка гендерно відповідної поведінки і джерела інформації про чоловічі гендерні ролі, заборона на виявлення емоцій та почуттів, обмеження у виборі гендерно-нетрадиційних іграшок, ототожнення себе з ідеалізованим образом «справжнього чоловіка» та ін.). Зазначене дає підстави констатувати, що процесі гендерної соціалізації хлопці підліткового віку починають відтворювати моделі поведінки інших чоловіків, повторюючи їх складності і проблеми.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ХЛОПЦІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

2.1. Експериментальне дослідження впливу соціального середовища на соціалізацію хлопців підліткового віку

Проблема гендерної соціалізації чоловіків є мало розробленою в сучасній науковій думці. Практично немає спеціальних досліджень, в яких би простежувалися особливості гендерної соціалізації хлопців-підлітків. Враховуючи вищесказане, у роботі ми робимо спробу висвітлення деяких гендерних аспектів соціалізації хлопців підліткового віку. Для проведення дослідження був обраний метод анкетування. Текст анкети (Додаток А), складений на основі опрацювання психолого-педагогічних матеріалів і публікацій з даної проблематики, містив 20 питань, з яких одні передбачали довільну відповідь, інші – містили різноманітні варіанти відповідей.

Анкетування проводилося на базі навчальних закладів м. Суми: КЗСОР «Сумська обласна гімназія-інтернат для талановитих та творчо обдарованих дітей» і КУ Сумська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №23. Загалом у дослідженні взяли участь 150 учнів 7-9-х класів. Аналіз результатів дозволив виявити особливості гендерної соціалізації хлопців підліткового віку.

На питання «Які якості притаманні вам?» для виявлення гендерних уявлень хлопців про себе отримали такі відповіді: розум (12%), сміливість (10%), схильність до спілкування (10%), товариськість (10%), впевненість у собі (10%), рішучість (10%), миролюбивість (8%), стриманість (8%), відповідальність (6%), охайність (6%), агресивність (4%), поступливість (4%), нерішучість (2%); не обрали «практичність», «емоційність», «довірливість», «дипломатичність», «чутливість», «співпереживання», «незалежність», «схильність до суперництва», «честолюбство». Отже, у

підлітковому віці хлопці приписують собі як традиційні чоловічі якості, так і гендерно-нейтральні якості, які роблять їх комунікабельними і товариськими.

На питання «Хто з батьків повинен більше приділяти уваги вихованню сина?» переважна кількість хлопців (72%) відповіли, що таким має бути батько; матір обрали лише 28% опитаних. Дивно, але третій варіант відповіді («обидва батьки») не обрав ніхто. Отримані результати підтверджують необхідність і важливість виховної ролі батька в сучасній родині. Адже хлопцям, особливо у підлітковому віці, потрібний позитивний образ батька для формування чоловічої ідентичності.

Показовим в цьому контексті є відповіді на питання, яке стосувалося реальної участі батьків у вихованні хлопців – «Хто в родині займається вашим вихованням?», на яке вони відповіли так: вихованням переважно займаються матері (48%); про обопільне виховання батьком і матір'ю відмітили 36%; про домінуючу роль батька у вихованні синів відзначили лише 12% опитаних; окрім батьків, вихованням хлопців займаються також й інші родичі – бабусі, дідусі (4%).

Аналіз отриманих відповідей на останні два запитання дає підстави стверджувати, що гендерна соціалізація хлопців підліткового віку в половині випадках (52%) відбувається із суперечностями. При тому, що соціальне оточення змалку вимагає від них відповідності традиційній чоловічій гендерній ролі, у більшості випадків татусі не беруть участі у їх вихованні. Отже, відсутність батька в процесі розвитку сина, який має бути зразком гендерно відповідної поведінки і джерелом інформації про чоловічі гендерні ролі, породжує специфічні труднощі у перебігу його гендерної соціалізації.

Задля з'ясування гендерних уявлень хлопців про образ чоловіка було задане питання «Бути “справжнім” чоловіком – це...», відповідаючи на яке, хлопці дали такі відповіді: «бути цілеспрямованим», «захищати свою сім'ю», «бути прикладом для своїх дітей», «приділяти увагу своїм дітям». Аналіз відповідей демонструє, що хлопцям підліткового віку притаманне сприйняття образу чоловіка передовсім як сім'янина, батька. Отримані

відповіді збігаються з оцінкою дослідників (Є. Ільїн, І. Клецина та ін.), які відзначають у підлітків взагалі і хлопців зокрема уявлення про мужність, очевидно, є просто засвоєними відповідними поглядами дорослих і не відіграють суттєвої ролі у регуляції їхньої поведінки [12, с. 57].

На висвітлення джерел гендерної соціалізації спрямоване запитання «Звідки ви отримуєте інформацію про те, яким має бути “справжній” чоловік?», відповіді на яке розподілилися так: на першому місці – ЗМІ (42%), на другому – родина (24%), третє місце посіла школа (14%). Результати свідчать, що мас-медіа, конкуруючи з впливом традиційних інститутів соціалізації, значною мірою впливають на сприйняття хлопцями гендерної інформації, зокрема продукують гендерно-стереотипні образи чоловіків, які часто сповнені гендерних упереджень та є сексистськими.

Для виявлення зв'язку гендерних уявлень підлітків з професійною сферою було сформульовано питання «Які існують справжні “чоловічі” професії, наведіть їх перелік». До «чоловічих» професій хлопці віднесли: слюсар, поліцейський, охоронець, водій, військовий, будівельник, хлібороб, шахтар та інші. Є підстави стверджувати, що професії хлопці пов'язують з конкретною статтю, адже їм притаманний їх стереотипний поділ на «чоловічі» та «жіночі», що є поширеним явищем в нашому суспільстві.

Логічним продовженням попереднього стало питання «Ким ви мрієте стати у майбутньому?», на яке хлопці відповідали по-різному. Але досить часто зустрічалися такі професії, як футболіст, кухар, перукар. Аналізуючи отримані відповіді, можемо сказати, що гендерні установки не мають впливу на професійні уподобання хлопців. Це дає підстави стверджувати, що професійне самовизначення у них формується в межах власної життєвої перспективи, до якої входять престижність професії, творчий характер та висока заробітна плата. А професії футболіста, кухаря і перукаря на сучасному етапі є доволі популярними, зокрема серед чоловічої молоді.

Цікавим для нас було визначити уявлення хлопців про чоловічі соціальні ролі. Отримані відповіді на питання «Яка чоловіча роль, на вашу

думку, є найбільш важливою?» показали, що для них важливою є роль батька (72%). Це дає підстави стверджувати, що образ батька для підлітків є авторитетним і виступає взірцем для наслідування. Щодо решти ролей, то, скоріш за все, у підлітковому віці хлопці ще не замислюються над важливістю ролей «спеціаліста» і «чоловіка».

Продовжуючи вивчення уявлень про чоловічі соціальні ролі, було запропоновано оцінити сімейну роль чоловіка. На питання «Що має робити чоловік у родині?» 50% опитуваних обрали варіант «не тільки працювати, а й допомагати дружині по господарству», 50% – «спільно з дружиною брати участь у вихованні дітей». Такі відповіді дозволяють припускати, що у підлітковому віці хлопці ще не мають однозначної думки щодо чоловічої сімейної ролі, адже відповіді поділилися порівну. Тому саме у цьому віці в них треба формувати уявлення про егалітарні відносини в сім'ї.

На питання «Що має робити чоловік як батько?» хлопці відповіли: тільки матеріально забезпечувати дітей, не втручаючись в їх життя – 48%; активно брати участь у вихованні дітей, керувати цим процесом, визначати його основні напрями – 38%; лише допомагати дружині у вихованні дітей – 14%. Аналіз результатів дозволяє припускати, що майже половина опитаних (48%) пов'язує соціальну роль «батька» з традиційною чоловічою роллю «справжнього чоловіка», який передовсім має забезпечувати дітей. Проте, в уявленнях хлопців представлений й інший образ «батька», який не тільки матеріально забезпечує сім'ю, але й бере участь у вихованні дітей, цікавиться їх справами, допомагає адаптуватися в соціальному середовищі.

Відповідаючи на питання «Що має робити ваша дружина?» виявилися доволі цікавими, більшість опитуваних обрали варіант, що дружина має поєднувати роботу з сімейними обов'язками (56%). Таке розуміння жіночої ролі є типовим для нашого суспільства, адже в даний час повинні працювати обидва з подружжя. Розподіл відповідей між варіантами «я буду не проти, якщо вона буде будувати кар'єру» (36%) і «жінка має займатися виключно сімейними справами, домашнім господарством і вихованням дітей» (8%)

свідчить про поступовий перехід від патріархальної сім'ї, де головою був чоловік, до демократичної, в основі якої покладена правова та економічна рівність між чоловіком і дружиною.

Схожими виявилися відповіді на питання «Чи згодні ви з твердженням, що жінка має виконувати всю хатню роботу?». Не погодилися з даним твердженням 62%, погодилися – 24%, про допомогу жінці з боку чоловіка відмітили 14%. Проаналізувавши відповіді опитуваних, можна зробити висновок. У підлітковому віці хлопці в переважній більшості (76% проти 24%) схильні обирати егалітарну модель сім'ї, де чоловік і дружина в рівній мірі займаються виконанням хатніх обов'язків.

Останнє питання, запропоноване хлопцям, звучало таким чином: «Чи потрібна рівність між чоловіками і жінками?». Аналіз відповідей показав, що хлопці в переважній більшості (64%) схиляються до рівності між чоловіками і жінками, що свідчить про егалітарність поглядів на проблему взаємин статей у суспільстві, утвердження рівності у взаємовідносинах, подолання упереджень щодо жінок і чоловіків, їхньої ролі у суспільстві та сім'ї.

Таким чином, результати опитування доводять наші припущення щодо суперечностей у процесі гендерної соціалізації хлопців підліткового віку (відсутність батька як зразку гендерно відповідної поведінки і джерела інформації про чоловічі гендерні ролі; значна роль ЗМІ порівняно з сім'єю та школою у гендерній соціалізації хлопців).

Характерним для хлопців підліткового віку є: відсутність гендерної упередженості та егалітарних поглядів, які передбачають рівний розподіл професійних і сімейних ролей між чоловіком і жінкою; відсутність впливу гендерних установок на професійні уподобання хлопців. Проте, треба пам'ятати, що при певних умовах гендерні уявлення хлопців можуть прийняти характер гендерних стереотипів. Такою умовою може виступити несформована вчасно здатність хлопців критично мислити та аналізувати оточуючу дійсність.

2.2. Пропозиції щодо оптимізації процесу соціалізації хлопців підліткового віку з урахуванням гендерного підходу

Сучасний світ і життя в ньому настільки складні, багатогранні та мінливі, що треба бути готовим до всього. За спостереженнями науковців, процес особистісного розвитку на сучасному етапі відбувається в ситуації набагато більшої, ніж раніше, соціальної варіативності і невизначеності різноманіття видів діяльності, соціальних ролей і т.п. При цьому подібна різноманітність та динамічність суспільного життя все частіше вступають у протиріччя з тими традиційними (патріархальними за своїм змістом) вимогами і приписами, які за звичкою продовжують адресувати жінкам і чоловікам. Іншими словами, існуючі гендерні норми і стереотипи вже мало відповідають реальній дійсності.

Тому закономірно постає питання про доцільність поширених у виховній практиці диференційованих за статтю підходів до виховання хлопчиків і дівчаток, розвитку в них різних (не індивідуальних, а статево специфічних) інтересів і здібностей, орієнтації на різні цінності та життєві задачі. Гендерологи стверджують, що переосмислення і напрацювання нових підходів у вихованні дітей є затребуваними як ніколи, адже світ навколо нас змінюється з шаленою швидкістю, з кожним днем він стає набагато складнішим і багатшим за ті гендерні стереотипи, які в своїй більшості, як і раніше, виступають орієнтиром в педагогічній діяльності.

Дослідники (Н. Радіна, Є. Терешенкова та ін.) акцентують, що зміст гендерної соціалізації може розглядатися за допомогою біполярного конструкта, на одному боці якого знаходиться «традиційна соціалізація», на іншому – «сучасна соціалізація» [19, с. 49]. Наразі, традиційна соціалізація передбачає жорстку гендерну диференціацію чоловічого і жіночого, ієрархічно розташовані статуси чоловіків і жінок. Ця модель соціалізації спирається на такі принципи: підкреслювання відмінностей між чоловіками і жінками; орієнтація на їх «особливе призначення» і взаємодоповнюваність їх соціальних ролей; закріплення гендерно-стереотипних інтересів та

уподобань; ігнорування індивідуальності особистості та обмеження свободи вибору, які «не відповідають» статевій приналежності дитини; виховання гендерно-схематизованих дітей [27, с. 146]. Прибічники цього підходу, переоцінюючи роль біологічних відмінностей між жінками і чоловіками в їх соціальній поведінці та обґрунтовуючи зазначені вище принципи, як правило, посилаються на дані нейропсихології та психофізіології. При цьому варто зазначити, що вони нерідко формулюють їх з відтінком упередженості.

Наслідками традиційної гендерної соціалізації є поява таких проблем у чоловіків: безпомічність у побуті та самообслуговуванні; безвідповідальність по відношенню до оточуючих; через гонитву за особистим успіхом відбуваються психосоматичні розлади, відсутність спілкування з сім'єю; проблеми зі здоров'ям внаслідок чоловічих «розваг», ризикованого дозвілля та неконтрольованої поведінки; дискримінація на робочому місці: чоловіки часто стають жертвами «скляного підвалу», оскільки їх кидають на найризикованіші та найнебезпечніші роботи, що підвищує ризики нещасних випадків: травмування, втрати здоров'я і життя; страх асоціації з жіночими видами діяльності породила ефект «скляного ескалатора», що змушує чоловіків вибиратися нагору і займати такі посади, які вважаються достойними та престижними (наприклад, директор школи у фемінізованій освіті); професійні невдачі – катастрофа, що призводить до невпевненості, розчарування в житті та озлоблення, а в підсумку – до алкоголізму, компенсаторного насильства, суїциду. Отже, в умовах динамічного суспільства будь-які жорсткі стандарти і стереотипи обмежують життєвий простір та особистісний потенціал людини, накладаючи табу на інші прояви індивідуальних якостей і здібностей.

Проте, останнім часом фахівці все частіше констатують, що успішна соціалізація передбачає не тільки засвоєння існуючих зразків поведінки, але й вміння протиставляти їм свої нормативи та еталони, не просто підкорення прийнятним правилам, а їх критичне і творче переосмислення. Сенс соціального розвитку особистості проявляється в індивідуальному розвитку

людини. Тому сучасна соціалізація передбачає відсутність гендерної диференціації / поляризації і розглядається науковцями як процес засвоєння індивідом нових гендерних ролей, які з'явилися у зв'язку з інтенсивними соціокультурними змінами [4, с. 116]. Тому гендерна соціалізація хлопчика потребують перегляду відповідно до вимог сучасності та орієнтацій на його індивідуальність як найвищу цінність виховного процесу. Така модель передбачає впровадження в практику особистісно-орієнтованого виховання, яке може базуватися на гендерному підході, в основі якого закладена повага прав кожної людини бути самою собою незалежно від статі.

Розглядаючи принципи гендерного підходу у вихованні, Л. Штилева відзначає такі: відмова від диференціації за ознакою статі у виховних впливах; нейтралізація та пом'якшення соціально обумовлених відмінностей між особами жіночої і чоловічої статей; відсутність орієнтації на їх «особливе призначення» і визнання взаємозамінності жіночих та чоловічих соціальних ролей; реалізація ідей гендерної рівності; забезпечення кожній дитині свободи вибору, заохочення її індивідуальних інтересів та уподобань; створення умов для можливості бути різними хлопчиками і дівчатка; виховання гендерно-несхематизованих дітей [27, с. 167].

В контексті зазначеного, зростає роль батьків у вихованні хлопців. Дослідження свідчать: якщо мама переконана у рівноправності гендерних ролей і вважає ідеальними жіночими якостями незалежність, самодостатність і свободу від зовнішнього контролю, то, зазвичай, і син такої матері поділяє ці погляди на представниць протилежної статі. Виростаючи, такі чоловіки проявляють повагу до жінок, цінують їх особисту незалежність і притримуються гуманістичних принципів.

Роль тата надзвичайно важлива у вихованні сина: від його участі залежить формування гендерної ідентичності майбутнього чоловіка, адекватної високої самооцінки, самоповаги, позитивного само сприйняття, впевненості у собі і послідовності у своїх діях, оволодіння конструктивними засобами розв'язання конфліктів. Зважаючи на досить суперечливий процес

соціалізації хлопчиків у дитячому та підлітковому віці (зокрема, первинна ідентифікація хлопчика з матір'ю, а також тотальна фемінізація освітньої сфери на всіх її рівнях), присутність батька в житті сина стає справжнім взірцем маскулінності та адекватним образом для наслідування [6].

Не менш важливим виступають сімейна атмосфера і батьківські взаємини. Розуміння між подружжям, підтримка, самореалізація, баланс сімейного та особистого, змістовне дозвілля, спільна участь у вихованні дітей, рівний розподіл домашньої роботи, як компоненти гендерної рівності, створюють сприятливе сімейне середовище для розвитку дитини, дотримання її прав, формування гармонійної особистості. Отже, щаслива сім'я – найкращий життєвий сценарій, приклад для наслідування синами. З огляду на зазначене, актуальними і доречними видаються рекомендації В. Гончарова, адресовані батькам, які виховують синів (Додаток Б, Додаток В і Додаток Г).

Шкільне середовище також виступає важливим фактором соціалізації дітей. Значимою стає роль соціального педагога, який має бути активним суб'єктом позитивних змін у процесі гендерної соціалізації хлопців, оскільки його робота спрямована на гуманізацію соціального середовища, профілактику конфліктів, покращення стосунків особистості і соціуму. Соціальний педагог покликаний допомагати учням адаптуватися до мінливих соціальних умов, обрати життєву стратегію відповідно до здібностей і прагнень, сприяти вдосконаленню навичок перетворення дійсності.

Для впровадження у виховну практику моделі особистісно-орієнтованого виховання з урахуванням гендерного підходу С. Бем були розроблені рекомендації щодо виховання гендерно-несхематизованої дитини, які можна порадити використовувати батькам і соціальним педагогам з метою подолання труднощів у процесі гендерної соціалізації хлопців підліткового віку. Дана модель включає в себе такі дві стратегії.

1. Навчання хлопців справжнім (біологічним) відмінностям між статями, що означає: ознайомлення хлопців з жіночою і чоловічою анатомією

(як би це не було складно для дорослих і не викликало в них зніяковіння); відміна від дисциплінування хлопців з вказівкою на стать (н-д, «Ти ж хлопчик, ти не повинен рюмсати, як якийсь дівчисько! Піди і дай здачі!»).

2. Надання хлопцям доступної для їх розуміння альтернативної інформації про стать, в якості якої можна використовувати: а) акцентування уваги не на статевих, а на індивідуальних відмінностях людей; пояснення поведінки, зовнішнього вигляду, особистісних якостей не статевими, а індивідуальними відмінностями людини (наприклад, «Риболовлею захоплюються не тільки хлопчики, але й деякі дівчатка, як твоя подруга Ганнуся, а деякі хлопці не люблять ловити рибу, як її брат Петро», «Полюбляють вишивати серветки і деякі дівчата, і деякі хлопці», «Хтось вважає, що тільки дівчата носять берети, але їх носять і деякі хлопці, наприклад наш сусід Олег, а ще солдати-десантники» та ін.); б) приклади існування в світі культурного різноманіття думок, норм та оцінок, в тому числі і відносно статі (наприклад, «В одній родині прибиранням займається тато, а мама керує автомобілем, в іншій родині – мама і тато працюють в поліції, а в третій – вчителями»; «В Ізраїлі і чоловіки, і жінки служать в армії, в Танзанії більшість чоловіків вдягнені у довгі спідниці, а жінки – в короткі» та ін.); в) надання доступної інформації про сексизм і приклади викорінення дискримінації за ознакою статі в сучасному суспільстві (наприклад, «Раніше дівчата не мали можливості навчатися в університетах, займатися спортом і бути військовими, а хлопцям не дозволялося гратися ляльками і займатися рукоділлям» та ін.) [1, с. 228].

Таким чином, в контексті подолання труднощів гендерної соціалізації хлопців саме модель розвитку і виховання з урахуванням гендерного підходу передбачає розширення можливостей вибору для них, відхід від такого розуміння мужності, яке не дозволяє їм виявляти в повній мірі всі свої людські якості. Гендерний підхід перегукується з ідеями гуманізму, толерантності до різноманіття і світовою практикою ненасильницької педагогіки. Він цілком адекватний до реалій сучасної дійсності, тим змінам,

які відбулися у суспільстві і потягли за собою закономірні зміни в житті чоловіків (не тільки кар'єра, але й сім'я).

Висновки до розділу 2

Аналіз результатів проведеного експериментального дослідження серед хлопців підліткового віку дозволив установити, що в даному віці їм ще не притаманне сприйняття стереотипного образу чоловіка. Характерним для хлопців підліткового віку є відсутність гендерної упередженості та впливу гендерних установок. Проте, відповіді опитуваних доводять наші припущення щодо суперечностей у процесі гендерної соціалізації хлопців підліткового віку, а саме: поширеним є явище «відсутності батька» в процесі розвитку хлопчика як зразка гендерно відповідної поведінки і джерела інформації про чоловічі гендерні ролі; значна роль засобів масової інформації порівняно з сім'єю та школою у гендерній соціалізації хлопців.

На основі результатів проведеного опитування нами було розроблено пропозиції щодо оптимізації процесу гендерної соціалізації хлопців підліткового віку. Дослідженням доведено, що в контексті подолання труднощів процесу гендерної соціалізації чоловіків, саме модель розвитку і виховання хлопців підліткового віку з урахуванням гендерного підходу передбачає розширення можливостей вибору для них, а також відхід від такого розуміння мужності, яке не дозволяє їм виявляти в повній мірі всі свої людські якості. Гендерний підхід до виховання хлопців підліткового віку, який перегукується з ідеями гуманізму, толерантності до різноманіття і світовою практикою ненасильницької педагогіки, є цілком адекватним до реалій сучасної дійсності, тим змінам, які відбулися у суспільстві і потягли за собою закономірні зміни в житті чоловіків (не тільки кар'єра, але й сім'я).

Суть пропозицій щодо соціалізації хлопців підліткового віку з урахуванням гендерного підходу становлять дії з розширення можливостей прояву та подолання гендерних стереотипів для того, щоб зробити поведінку підлітка більш ефективною.

ВИСНОВКИ

Систематизація і узагальнення теоретичних даних дозволили розкрити особливості гендерної соціалізації чоловіків та хлопців, вплив на цей процес гендерних стереотипів та уможливили сформулювати наступні **висновки**.

1. Встановлено, що важливою складовою особистісного розвитку хлопців підліткового віку є гендерна соціалізація, за допомогою якої вони навчаються відповідним моделям поведінки у суспільстві, засвоюють цінності, норми та інше, в залежності від своєї статевої належності. Доведено, що важливим соціально-психологічним механізмом, що створює установку на те, якими мають бути чоловіки, є гендерні стереотипи, які не тільки спонукають хлопців до дій, а й впливають на них, формуючи їхні психологічні якості, норми поведінки та ін.

2. На підставі аналізу гендерних аспектів чоловічої соціалізації визначено, що процес розвитку хлопців підліткового віку має свою специфіку. На гендерний розвиток хлопців змалку накладаються стереотипні моделі традиційних чоловічих ролей, наявні у суспільній свідомості, які часом не мають нічого спільного зі справжніми особистісними психологічними характеристиками майбутніх чоловіків. У підлітковому віці соціальне оточення (школа, однолітки) і батьки продовжують вимагати від хлопців відповідності традиційній чоловічій гендерній ролі. Підґрунтям для особистісного розвитку хлопців слугує образ «справжнього чоловіка», який визначається нормою статусу, нормою твердості (фізичної, розумової, емоційної) і нормою антижіночності. Констатовано, що існуючі норми, правила поведінки, установки щодо культурних уявлень про ролі, становище і призначення чоловіка в суспільстві призводять до суперечностей і труднощів у процесі гендерної соціалізації хлопців: заохочуючи і розвиваючи у хлопців цінності досягнення успіху, батьки і педагоги в реальності вимагають від них такої ж слухняності і старанності, конформності в поведінці, як і від дівчаток; через поширеність явища «відсутності батька» чоловіча ідентичність у хлопців формується як результат ототожнення себе з

ідеалізованою статусною позицією «яким повинен бути чоловік»; невідповідність суспільним нормам, що висуваються до гендерних ролей, та відповідним цінностям створює численні суперечності між чоловічими гендерними ролями та справжніми особистісними психологічними характеристиками хлопців.

3. Результатати експериментального дослідження показано, що характерним для хлопців підліткового віку є: відсутність гендерної упередженості та егалітарних поглядів, які передбачають рівний розподіл професійних і сімейних ролей між чоловіком і жінкою; відсутність впливу гендерних установок на професійні уподобання хлопців. Встановлено, що при певних умовах гендерні уявлення хлопців можуть прийняти характер гендерних стереотипів, що може призвести до відтворення ними моделей поведінки інших чоловіків і повторювання їх складностей та проблем.

4. Визначено, що переосмислення і напрацювання нових підходів у вихованні підростаючого покоління є затребуваними як ніколи. Розглянуто, що зміст гендерної соціалізації хлопців підліткового віку може відбуватися в контексті таких підходів: 1) «традиційної соціалізації», в основі якої лежать гендерні стереотипи, закріплюються соціальні відмінності між жінками і чоловіками, здійснюється орієнтація на статево-рольове призначення хлопчика у сім'ї та суспільстві; 2) «сучасної соціалізації», яка не передбачає жорстку гендерну диференціацію чоловічого і жіночого, ієрархічно розташовані статуси чоловіків і жінок. Саме сучасна соціалізація з урахуванням гендерного підходу має сприйматися батьками і педагогами як процес засвоєння хлопчиком нових гендерних ролей, що з'явилися у зв'язку з інтенсивними соціокультурними змінами. Звільнення процесу соціалізації від впливу гендерних стереотипів дозволить хлопцям підліткового віку повноцінно розвиватися в тих напрямках, які будуть відповідати їх можливостям і прагненням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Москва: РОММПЭН, 2004. 336 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология: учеб. пособ. Санкт-Петербург, 2006.
3. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2008. 318 с.
4. Гендерная психология: практикум / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 496 с.
5. Говорун Т.В., Кікінеджи О.М. Гендерна психологія: навчальний посібник. Тернопіль: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
6. Гончаров В.Л. Батько – особлива посада. Київ: Шкільний світ, 2010. 126 с.
7. Горноста́й П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ, 2004. С.132–156.
8. Гусева Ю.Е. Гендерная социализация // Гендерная психология: практикум / под. ред. И.С Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2009. С. 108–111.
9. Гусева Ю.Е., Сабунаева М.Л. Гендерные стереотипы: возрастной аспект // Гендерная психология: практикум / под. ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2009. С. 110–138.
10. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді: монографія. Кривий Ріг, 2011. 331 с.
11. Захарова И.В. Роль родителей в гендерной социализации ребенка // Молодой ученый. 2011. № 5. Т. 2. С. 140–142.
12. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 544 с.
13. Клецина И.С. Гендерная социализация: учеб. пособ. Санкт-Петербург, 1998. 114 с.
14. Кон И.С. Меняющиеся мужчины в меняющемся мире // Гендерный калейдоскоп: курс лекций. Москва: Академия, 2001. С. 189–242.
15. Кон І. Психологія статевих відносин // Гендерна педагогіка: хрестоматія /за ред. В. Гайденко. Суми, 2006. С.106–111.

16. Кравець В.П., Кікінеджи О.М. Педагогіка та психологія: гендерний аспект: навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. 124 с.
17. Месснер М. «Дівчата-Барбі» проти «Морських чудовиськ»: діти створюють гендер // Гендерна педагогіка: хрестоматія / за ред. В. Гайденко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 153–165.
18. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи // Основи теорії гендеру: навч. посіб. / за ред. М. М. Скорика. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 157–181.
19. Радина Н. К. Возрастные и социокультурные аспекты гендерной социализации подростков // Вопросы психологии. 2006. № 5. С. 49–59.
20. Річардсон Дж., Сімпсон К. Діти, гендер і соціальна структура: аналіз змісту листів до Санта-Клауса // Гендерна педагогіка: хрестоматія / за ред. В. Гайденко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 166–173.
21. Семёнова Л.Э., Семёнова В.Э. Воспитание современных девочек и мальчиков с позиций гендерного подхода // Гендерная психология: практикум / под. ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2009. С. 211–227.
22. Скоморохова Н.А. Специфика гендерных стереотипов подростков из полных и неполных семей // Теория и практика современной науки. 2015. № 6 (6). С. 1167–1171.
23. Ткалич М.Г. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ, 2011. 248 с.
24. Ткалич М.Г. Зміст та структура гендерної ідентичності особистості // Актуальні проблеми психології / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ, 2011 Т. I. Вип. 31. С. 113–118.
25. Хоткина З.А. Когда дети становятся взрослыми: негативные последствия патриархатной социализации в детстве // Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика: монография. Ч. 1 / под ред. Л. В. Штылёвой. Мурманск: ОУ КРЦДОиРЖ, 2011. С. 33–39.
26. Чекалина А.А. Гендерная психология: учеб. пособие. Москва, 2006. 240 с.
27. Штылёва Л. В. Фактор пола в образовании: гендерный подход и анализ. Москва: ПЕР СЭ, 2008. 316 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Особливості гендерної соціалізації хлопців»

1. Які якості притаманні вам?
  - 1) схильність до спілкування;
  - 2) стриманість;
  - 3) практичність;
  - 4) впевненість у собі;
  - 5) розум;
  - 6) відповідальність;
  - 7) емоційність;
  - 8) довірливість;
  - 9) дипломатичність;
  - 10) сміливість;
  - 11) агресивність;
  - 12) миролюбність;
  - 13) охайність;
  - 14) неохайність;
  - 15) товариськість;
  - 16) нерішучість;
  - 17) рішучість;
  - 18) поступливість;
  - 19) чутливість;
  - 20) схильність до суперництва;
  - 21) незалежність;
  - 22) схильність до лідерства;
  - 23) залежність;
  - 24) честолюбство;
  - 25) співпереживання.

2. Які настанови, рекомендації ви чуєте щодо вашої поведінки або необхідності формування «справжніх» чоловічих якостей:
  - 1) мама постійно розповідає про те, яким я маю бути (стати);
  - 2) мій батько є для мене прикладом «справжнього» чоловіка;
  - 3) в школі вчителі весь час вимагають лицарської поведінки до дівчат;
  - 4) у засобах масової інформації постійно демонструється образ «справжнього» чоловіка;
  - 5) у колі ровесників постійно обговорюється набір необхідних для чоловіків якостей;
  - 6) ваш варіант відповіді: _____

3. Продовжіть думку:
Бути «справжнім чоловіком» – це _____
_____
_____
4. Якими якостями має володіти «справжній чоловік»:
1) _____
2) _____
3) _____
4) _____
5) _____
6) _____
5. Якими якостями не повинен володіти «справжній чоловік»:
1) _____
2) _____
3) _____
4) _____
5) _____
6) _____
6. Звідки ви отримуєте інформацію про те, яким має бути «справжній» чоловік?
1) родина;
2) школа;
3) засоби масової інформації (телебачення, Інтернет, друковані видання та ін.);
4) ровесники;
5) книжки;
6) ваш варіант відповіді: _____
7. Хто з батьків повинен більше приділяти уваги вихованню сина?
1) мати;
2) батько;
3) обидва батьки;
4) ваш варіант відповіді: _____
8. Хто в родині займається вашим вихованням?
1) батько;
2) мати;
3) обидва батьки;
4) інші родичі (бабусі, дідусі);
5) ваш варіант відповіді: _____

9. Яка чоловіча роль, на вашу думку, є найбільш важливою:

- 1) батько;
- 2) чоловік;
- 3) спеціаліст професійної сфери.

10. Що має робити чоловік у родині?

- 1) тільки утримувати дружину і дітей матеріально, не втручатися не в «чоловічі» справи;
- 2) не тільки працювати, а й допомагати дружині по господарству;
- 3) спільно з дружиною брати участь у вихованні дітей;
- 4) ваш варіант відповіді: _____

11. Що має робити чоловік як батько?

- 1) тільки матеріально забезпечувати дітей, не втручаючись в їхнє життя;
- 2) активно брати участь у вихованні дітей, керувати цим процесом, визначати його основні напрями;
- 3) лише допомагати дружині (за потреби) у вихованні дітей;
- 4) цікавитися життям власних дітей: допомагати дітям у навчанні, організовувати цікаве дозвілля для дітей, розв'язувати їхні проблеми;
- 5) ваш варіант відповіді: _____

12. Що має робити ваша дружина?

- 1) займатися виключно сімейними справами, домашнім господарством, вихованням дітей;
- 2) поєднувати сімейні обов'язки з роботою;
- 3) я буду не проти, якщо вона буде будувати кар'єру;
- 4) ваш варіант відповіді: _____

13. Чи згодні ви з твердженням, що чоловік повинен повністю забезпечувати дружину і дітей?

- 1) так;
- 2) ні;
- 3) я про це ніколи не думав;
- 4) ваш варіант відповіді: _____

14. Чи згодні ви з твердженням, що жінка має виконувати всю хатню роботу?

- 1) так;
- 2) ні;
- 3) я про це ніколи не думав;
- 4) ваш варіант відповіді: _____

15. Якщо існують справжні «чоловічі» професії, наведіть їх перелік:

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____
- 6) _____

16. Ким ви мрієте стати у майбутньому?

_____

17. Чи потрібна рівність між чоловіками і жінками?

- 1) так;
- 2) ні;
- 3) мені все одно;
- 4) я про це ніколи не думав;
- 5) ваш варіант відповіді: _____

18. Якими іграшками, на Вашу думку повинні гратися хлопці?

_____

19. Якими іграшками в дитинстві люблять гратися Ви?

_____

20. Які хобі притаманні Вам?

- 1) заняття спортом;
- 2) вишивання;
- 3) туризм
- 4) комп'ютерні ігри;
- 5) художня гімнастика;
- 6) нічим.

10 заповідей батькам, які виховують сина**(за В. Гончаровим)**

- 1) Не вчіть того, чого самі не знаєте. Щоб правильно виховати дитину, потрібно знати її вікові та індивідуальні особливості.
- 2) Не вважайте дитину своєю власністю, не вирощуйте її для себе. Ваша мета — виростити її для життя серед людей.
- 3) Довіряйте дитині. Пояснюйте, що вона робить краще, а що гірше. Залишайте за нею право на помилки, тоді дитина опанує вміння самостійно їх виправляти.
- 4) Не ставтеся до дитини нешанобливо. Дитина має бути впевненою у своїх силах, тоді з неї виросте відповідальна особистість.
- 5) Будьте терпимі. Ваша нетерпимість — ознака слабкості, вияв непевності в собі.
- 6) Будьте послідовні у своїх вимогах, але пам'ятайте: твердість у вихованні досягається не покаранням, а сталістю обов'язкових для виконання правил, спокійним тоном спілкування, неквапливістю й послідовністю.
- 7) Піклуйтеся про те, щоб ваша дитина отримувала досвід у спокійному темпі. Дозвольте їй відпочивати від розпоряджень, наказів, зауважень. Нехай вона вчиться розпоряджатися собою.
- 8) Забудьте вимогу: «Роби, що я сказав». Замініть цю форму на іншу: «Зроби, це принесе тобі користь». Дитина повинна звикнути до того, що діяти потрібно не за наказом, а тому, що це необхідно або комусь потрібно.
- 9) Оцінюючи дитину, говоріть їй не лише про те, чим ви невдоволені, але й про те, що вас тішить. Не порівнюйте малюка із сусідськими дітьми, однокласниками, друзями. Порівнюйте, яким він був учора та яким став сьогодні.
- 10) Не говоріть, що вам ніколи виховувати свою дитину. Це те саме, що сказати: «Мені її ніколи любити».

**Як не треба виховувати хлопчиків, або
«Шкідливі» поради батькам щодо виховання сина**

Соціологи, виходячи зі стану світу, в якому сучасним хлопчикам доводиться жити, радять батькам, як їх не слід виховувати.

Не робіть із нього «справжнього чоловіка»

Усі справжні чоловіки різні, несправжні лише ті, котрі вдають із себе «справжніх».

Не виховуйте його воїном і захисником Батьківщини

Доля сучасного світу вирішується не на полі бою, а у сфері науково-технічних і культурних досягнень. Якщо ваш хлопчик виросте гідною людиною та громадянином, котрий уміє відстоювати свої права й виконувати пов'язані з ними обов'язки, він упорається і з захистом Батьківщини. Якщо ж він звикне бачити навкруги ворогів і вирішувати всі суперечки з позиції сили, нічого, окрім неприємностей, його в житті не чекає.

Не виховуйте його мисливцем

Ця професія давно вже вийшла з моди. Майже половина видів тварин занесена до Червоної книги, а мисливці на людей рано чи пізно потрапляють на лаву підсудних. Нехай він краще буде екологом, захисником природи і тих, хто потребує допомоги.

Не вчіть його відрізнятися від жінок

По-перше, він і так від них відрізняється. По-друге, «не бути дівчиськом» його обов'язково жорстоко, навіть усупереч вашій волі, навчать однолітки. Навіщо вам співати в цьому голосному, але безликому хорі? Батьки унікальні й повинні бути солістами.

Не вчіть його наслідувати лицарів

Не вчіть хлопчика на прикладі шляхетних лицарів або мерзенних гвалтівників ставитися до жінки з позиції сили. Бути лицарем красиво, але якщо ваш хлопчик виявиться у стосунках із жінкою не лідером, а підлеглим або зустрінеться з недобросовісною конкуренцією з її боку, це стане для нього

травмою. Розумніше бачити в «жінці взагалі» рівноправного партнера й потенційного друга, а взаємини з конкретними дівчатами й жінками вибудовувати індивідуально, залежно від їхніх і твоїх ролей та особливостей.

Не намагайтеся формувати сина за власним образом і подобою

Для батька, у котрого немає манії величі, набагато важливіше – допомогти хлопчикові стати самим собою.

Не змушуйте його реалізувати ваші нездійснені мрії та ілюзії

Ви не знаєте, які чорти охороняють стежку, з якої ви колись звернули, і чи існує цей шлях узагалі. Єдине, на що ви маєте право, – допомогти хлопчикові обрати оптимальний для нього варіант розвитку. Але право вибору належить йому.

Не намагайтеся вдавати із себе строгого батька або лагідну матір

Особливо якщо ці риси вам не властиві. По-перше, обдурити дитину неможливо. По-друге, на неї впливає не абстрактна «модель», а індивідуальні властивості батька, його моральний приклад і те, як він ставиться до сина.

Не вірте психологам, котрі стверджують, що в неповних родинах виростають неповноцінні хлопчики

Це твердження неправильне, але може діяти як пророцтво, що справджується. «Неповні родини» – не ті, в яких немає батька або матері, а ті, де бракує батьківської любові. У родині, де лише мати виховує дітей, є свої додаткові проблеми і труднощі, але це краще, ніж родина з батьком-алкоголіком або сім'я, де батьки живуть, як кішка із собакою.

Не зловживайте заборонами

Намагайтеся уникати протистояння з хлопчиком. Якщо на вашій стороні сила, то на його стороні – час. Тимчасовий виграш може легко стати довготривалою поразкою. А якщо ви зламаєте його волю, програють обидві сторони.

Ніколи не вдавайтеся до тілесних покарань

Той, хто б'є дитину, демонструє не силу, а слабкість. Бажаний педагогічний ефект повністю перекривається тривалим відчуженням і ворожістю.

Не намагайтеся нав'язати йому певний рід занять і професію

На той час, коли він робитиме свій відповідальний вибір, ваші переваги можуть морально й соціально застаріти. Єдиний шлях – із раннього дитинства збагачувати інтереси сина, щоб у нього був якомога ширший вибір варіантів і можливостей.

Не надто зважайте на досвід предків

Ми погано знаємо реальну історію повсякденності. Норми й педагогічні практики одне з одним ніколи й ніде не збігалися. Крім того, дуже змінилися умови життя, а деякі методи виховання, що вважалися корисними раніше (ті ж тілесні покарання), сьогодні неприйнятні й неефективні.

Мати й син: як виховати чоловіка (Поради матері, як виховувати сина)

Роль матері є важливою складовою соціалізації хлопця підліткового віку, але часто вони допускають багато помилок у вихованні, що призводить до труднощів гендерної соціалізації. Тож слід надати рекомендації матерям щодо правильного виховання сина.

По-перше, необхідно дати дитині можливість тривалий час спілкуватися з чоловіками. Це можуть бути дідусь, дядько, двоюрідний брат, знайомий, тренер. Якщо ви скажете, що порядних чоловіків у вашому оточенні немає, будете не праві й виявите своє підсвідоме небажання, щоб син став справжнім чоловіком.

По-друге, акцентуйте увагу сина на поведінці позитивних героїв кіно та книжок.

По-третє, визнайте за сином право на самостійне життя. На початку підліткового віку відпустіть сина від себе, навчіться поважати його інтереси і друзів, дайте більше волі. Що раніше ви дасте йому можливість приймати власні рішення (незалежно від того, наскільки вони продумані), то швидше він навчиться відповідати за свої вчинки, насамперед перед собою.

По-четверте, «доза» материнської любові до сина має бути різною в різному віці. У підлітковому та юнацькому віці надмірна материнська любов може стати гальмом у соціальному розвитку хлопчика. Якщо ви не відійдете від сина на певну дистанцію, він не зможе налагодити особисте життя й буде метатися між коханою дівчиною й мамою. Якщо син емоційно залежить від матері, це може зруйнувати його власну родину, і дорослий син так і залишиться інфантильним.

По-п'яте, не поведіться одночасно як батько та як мати. Будьте жінкою-мамою: слабкою, ласкавою, люблячою, жіночною. Так ви навчите сина жаліти маму, співчувати їй, підтримувати, допомагати, тобто формувати

якості сильного, впевненого чоловіка, котрий уміє приймати рішення, відповідати за себе й за інших, підтримувати жінку, бути її опорою.

Багато матерів від самого народження дитини змагаються зі своїми синами. Їх дратує мужність, поєднана з певною агресією, зі спробами завоювати лідерство, із прагненням усе досліджувати – а виходить, ламати. Та чи варто змагатися? Може, досить корегувати виховання, повністю усвідомивши те, що ви виховуєте чоловіка.

Відпустити від маминої спідниці

Увесь світ малюка зосереджений на мамі. Йому погано, коли її немає поруч. Але в міру дорослішання хлопчик відходить від матері все далі й далі. Він відмовляється ходити на горщик у її присутності, воліє справлятися у ванній сам. Років до дев'яти-десяти ваш «малюк» починає тяжіти до всього чоловічого. Виходить, пора відпустити його від маминої спідниці.

Необхідний чоловік!

Років у дев'ять-десять ваш син – і ви це помітите! – почне зачіпати всіх підлітків, юнаків, «дорослих дядьків», яких лише зможе виявити в межах доступності. Йому просто необхідний контакт із чоловічим світом, причому контакт на чоловічому рівні: боротьба, арм-рестлінг. Коротше кажучи, порівняння сил!

Із цього моменту роль батька стає домінуючою у вихованні хлопчика. Він покаже йому, як живуть чоловіки, прищепить свою систему цінностей. Якщо батько не втратить цей час, то родина легше переживе період підліткової «ломки» – адже в батька й сина буде багато спільних справ. Гараж, футбол, туризм, май стерня. А якщо так трапилося, що батька немає? Його місце має зайняти дядько, дідусь, тренер, учитель, нехай навіть сусід. Якщо в самотньої жінки є друг, нехай вона не соромиться ввести його в життя сина – і зробить це якомога раніше.

Відповідальний і чутливий

«Як тобі не соромно плакати? Ти ж хлопчик!» – у майбутньому чоловікові найчастіше придушують усі спроби проявляти емоції. Це загрожує

синдромом «інтимофобії» – чоловік ухиляється від довірчих взаємин із дружиною, не може зробити її щасливою. Та й сам він страждає від холоду в душі і багато втрачає в житті.

Здатність до ніжності, співчуття може сформувати у хлопчика саме мати – перша жінка, яку він любитиме все життя. Не соромитиметься добрих слів, маленьких подарунків, що відбивають турботу й увагу, – це вміння жінки дуже цінують.

«Ти чоловік» – це зовсім не означає, що маєш бути сильним, грубим і нечутливим. «Ти чоловік», а відтак, повинен бути сильним і тому поблажливим до всіх, хто слабший за тебе, тобто до жінок. Піднести сумку, відчинити двері, полагодити зламаний кран – усе це хлопчик повинен сприймати належним чином. Чоловік – це відповідальність. Будь-які негаразди в навколишньому світі він сприймає як сигнал до його негайного втручання.

Якщо ваш син прийде додому із синцем, тому що він заступився за незнайому дівчинку, притлуміть у собі природне прагнення ойкати, охати й дорікати – він правий. А ваша справа – перев'язувати рани й пишатися своїм захисником, героєм.

Таким чином, можна сказати, що роль батьків є важливою складовою в соціалізації хлопців підліткового віку. Тому необхідно знати особливості своєї дитини, вікові особливості, всебічно розвивати її задля подолання труднощів та обмежень у процесі гендерної соціалізації.